
Ю.С. Кравцов,
кандидат філософських наук,
доцент Дніпродзержинського державного технічного університету

СУБ'ЄКТИВНІ ПІДСТАВИ ПОДІЇ В ПРОСТОРІ ІНФОРМАЦІЇ

Філософське осмислення багатьох феноменів культури пов'язане з філософією процесу, оскільки реальність, включаючи і природний світ, і людську сферу, має динамічний характер, з'являючись з минулого (і зберігаючи його) і рухаючись у нове майбутнє. Одним із феноменів, який не може бути виведений із детерміністичних законів, є поняття “подія”. Подія дає можливість мати справу із значущими фрагментами життєдіяльності людини. Вона може бути, а може і не бути.

Звичне, яке стало класичним, розуміння суб'єктивності розвивається з підлеглих останньої сфері “Я мислю”. Згідно з цією тезою, самосвідомість – це ексклюзивний акт, що робить помітним існування суб'єкта. Шляхом формулювання трансцендентальних умов його конституювання, “Я” дістає гарантований статус своєї абсолютної достовірності. Відтепер “Я” – нефундована єдність, що забезпечує стійкість апріорних умов досвіду, але таке, що показує свій лик лише побічно, в самообігу рефлексії мислячого. Феноменологічне тлумачення суб'єктивності успадковує і посилює даний мотив. Проте, завдяки концепції інтенціональності, “Я” мислиться як центроване на об'єкті, тобто включене у світ. “Наповнення” суб'єкта за рахунок полюсу “об'єктності” (або полюсу світу) у феноменологічній редакції свідомості, природа рефлексії конституювання суб'єктивності Е.Гусерля пов'язана з двома обставинами. По-перше, це трансцендентальний (або сутнісний) характер структурних складових суб'єктивної сфери взагалі і, по-друге, спосіб рефлексії їх опису. Е.Гусерль перериває обертання всередині теоретичного трансцендентального апріорі, що має явний присмак соліпсизму, за рахунок аналогізуючого перенесення. Це виявляє два фундаментальні наслідки: а) фігура апредентації вказує на факт “буття-з-іншими” (на відміну від гайдеггерівського, це, швидше, теоретичне буття сенсу). Форми безпосередньої очевидності, закріплені в механізмі апредентації, засвідчують інтерсуб'єктивність як структуру життєвого світу разом із предметністю. Щодо цього життєвий світ володіє буттєвим і епістемологічним статусом: світ актуально суцього й універсальний смисловий горизонт; і б) уміщене вже у вимозі інтенціональності передрозуміння свідомості як первісно несамодостатнього доповнюється ідеєю про принципову рівновагу і співучасть безлічі інтенцій і монадичних конститутивних побудов фонового універсуму значень. Герменевтика вибудовує свою модель трансцендентальної суб'єктивності – з акцентом на передрозуміючій і схильній до світу природі людського буття-з-іншими. У проекті Г.Гадамера, як відомо, аналогом екзистенціального апріорі виступає мова. Тим самим він виявляє себе як трансцендентальна умова розуміння. Концептуальне забезпечення суб'єкта досвіду герменевтики має характер тлумачення свідомості як історично зумовленого і продукуючого, в результаті, традицію. Дія такої трансцендентальної суб'єктивності – у межах феноменологічно орієнтованих дискурсивних стратегій – відкривала можливості нових тематизацій, а саме – на шляхах показу (опису) феномену суб'єктивності у форматі не лише свідомості, а й мови, і тілесності, і праксиса, що припускає розкриття механізмів виробництва актуального (екзистенціального, соціального і психічного) суб'єктів і відстежування способів їхньої маніфестації і репрезентації в широкому референціальному полі культури. Суб'єктивність,

витлумачена у дусі нового трансценденталізму як переважно структурно-визначена, дістала можливості стати методологічним апріорі всередині пояснювальних схем онтології, епістемології, теорії людини і соціуму [1, 76].

Отже, філософія свідомості некласичного зразка прагнула подолання герметичності філософського трансценденталізму кантівського і декартівського типу. І хоча, за висловом Ж.Бодрійара, будь-яка філософська абстракція володіє “скромною чарівністю наукової нерозв'язності”, оскільки суб'єкт “свідомості”, “тілесності”, “мови” або “практики” – такі самі небезкорисливі історичні починання, як і традиційні “політичний” і “економічний”, вирішальний крок убік від його тлумачення у дусі “історичної істини” був зроблений. “Я” дедалі зрозуміліше втрачає контури “поняття”, сконструйованого “заднім числом” для пояснення наявного факту, і набуває відтінку живої індивідуальності. Стає зрозуміло, що суб'єктивність – не лише регулярні, а й випадкові структури сенсоутворювальної діяльності.

Уявлення про світ як про процес висловлювали у вигляді філософських доктрин і систем А.Бергсон, Тейяр де Шарден, А.Н. Уайтхед. “Кожне дійсне явище виявляє себе як процес; воно є становлення” [10, 238]. Будь-яка подія процесуальна. Подія – це явище, а явище – філософська категорія. Ідеї А.Уайтхеда – це ідеї процесуальності і когерентності подій в універсумі. Вельми характерними для філософії Уайтхеда є такі поняття, як подія, процес, тлумачення яких указує на міцний зв'язок із сучасною фізикою, з постнекласичною наукою. “Подія у своїй внутрішній реальності відображає в собі як щось те, що складається з частин, аспектів, властивої їй цінності, як повна реалізація самої себе. Вона реалізує себе у вигляді стійкої індивідуальної сутності, яка містить у собі історію свого життя. Далі, зовнішня реальність такої події, відображаючись в інших подіях, також набуває форми стійкої індивідуальності” [10, 165]. На відміну від процесу, що не потребує свідомості, подія не є достатньою собі (хоча всяка подія процесуальна). У праці “Поняття природи” Уайтхед вводить істотні для своєї філософської системи поняття “події” як становлення і поняття “об'єкта”. “Подія починається як наслідок, звернутий у минуле, а закінчується як причина, звернута в майбутнє” [2]. А.Н. Уайтхед виводить, що природа є структура процесів, які розгортаються. Реальність є процес [10, 130]. Уайтхед розглядає загальну концепцію події як процес. Він відзначає: “Події минулого іманентно присутні в подіях майбутнього. Минуле об'єктивно існує в теперішньому часі, яке переходить у майбутнє” [10, 592].

Вивчення еволюційних процесів різноманітної природи засвідчило безпосередню участь інформації у динаміці складних систем, якими є і соціокультурні системи. На основі ідей про інформаційний процес і обґрунтуванні інформаційного механізму самоорганізації І.В. Мелік-Гайказян сформулювала принципи дослідження нелінійної динаміки соціокультурних систем, які стали основою інформаційно-синергетичного підходу [6]. Даний підхід до інформації як до незворотного процесу становлення в нерівноважних системах дав можливість сформулювати визначення феномена інформації: “Феномен інформації є багатостадійний, незворотний процес становлення структури у відкритій нерівноважній системі, що починається з випадкового вибору, що запам'ятовується, який ця система робить, переходячи від хаосу до порядку, і що завершується цілеспрямованою дією згідно з алгоритмом або програмою, що відповідають семантиці вибору” [6, 53]. Зроблений висновок про те, що інформація – це багатостадійний процес, кожній стадії якого було наведене у відповідність те чи інше формулювання. У ньому суттєвими є процеси генерації і рецепції інформації – як процеси становлення, переходу від існуючого до того, що виникає. Їх реальність пов'язана із стрілою часу, випадковими подіями і станами хаосу. Згідно з цим

підходом, “генерація інформації – це випадковий вибір варіанта, що запам'ятовується, з декількох можливих і рівноправних” (визначення Кастлера) [Цит. за: 6, 52].

Отже, подію не можна описати у схемі причини і наслідку. “Події не можуть бути виведені з детерміністичного закону. Подія це те, що може бути, а може і не бути... Подія має породжувати певний нетривіальний сенс. Генерація інформації – це подія, яка, з одного боку, випадкова, а з іншого – завжди має певний сенс” [6, 70]. Подія не є наслідком якихось причин, оскільки причинно-наслідкова схема виходить з обов'язкового додержування наслідків за наявності причини. Подія є випадковою й унікальною, в ній немає закономірності тому, що, по-перше, подія – це саме те, що відбувається всупереч закономірності, і по-друге, вона має побудову рефлексії: подія є дещо, що відбулося, плюс її осмислення рефлексії, опис. Отже, з погляду постнекласичної методології і методології дослідження інформаційних процесів, події є наслідком нестійкості хаосу. Згідно з визначенням Уайтхеда, ми занурені у світ відносин, подій і процесів.

Наратологічний підхід до категорії події ускладнюється необхідністю звести до єдиного знаменника вельми різнохарактерні явища: комунікативну подієвість дискурсивного процесу і референтну подієвість процесу історичного (або квазіісторичного, “фікціонального” в галузі художньої літератури) [9, 18]. Наратив (англ. і фр. *narra-tive* – розповідання, оповідання) – поняття філософії постмодерну, що фіксує процесуальність самоздійснення як спосіб буття тексту. Ґрунтовну спробу розроблення комунікативної події розповідання здійснив В.Шмід. Він висунув “низку умов, виконання яких, крім названого контрасту між двома ситуаціями, утворює подію в наративному тексті”, а саме: “реальність” (“у фіктивному світі розповідання”); “релевантність” (“істотність за масштабами фіктивного світу”); “результативність”; “непередбачуваність”; “незворотність” (“новий стан не піддається анулюванню”); “неповторюваність”; “консекутивність” (“зміна має тягти за собою наслідки в мисленні і діях суб'єкта”) [11, 268–269].

Чітке відмежування подієвості від природних процесів сформулював Ю.М. Лотман: “Подія мислиться як те, що відбулося, хоча могло і не відбутися” [4, 285]. Так, схід сонця для жодного з тих, хто постійно живе на Землі, подією не є. Проте затемнення сонця для більшості людей вже виявляється подією, хоча для астронома воно лишається закономірним фактом природного процесу. Загальне наратологічне поняття “події”, як уявляється, може бути експліційоване в наміченому Рікером ряді “родових феноменів (подій, процесів, станів)” [7, 12]. “Подія, – згідно з більш м'яким і точним визначенням П.Рікера, – це те, що могло відбутися по-іншому” [7, 115]. В.Тюпа, розмірковуючи щодо наративного підходу, вважає, що вирішальною характеристикою події є якість інтелігібельності (збагненности) [9, 22], яка становить своєрідний загальний знаменник як для різнорідних референтних подій оповідуваної історії, так і для будь-якої комунікативної події спілкування (діалогічного спів-буття значень). Тюпа вирізняє властивості, необхідні для характеристики події, як референтної, так і комунікативної [9, 22–24]:

1. Подія гетерогенна. На противагу гомогенній безперервності процесу (або стану) подієвий ланцюг дисконтинуальний, фрагментарний, епізодийний. Це спричинено тим, що первинною і породжуючою інстанцією подієвості є актантний чинник вторгнення, що цілеспрямовано або випадково перериває, спотворює, трансформує природну або нормативну послідовність станів, ситуацій, дій. Тому наративність припускає персоніфікацію (не обов'язково антропоморфну) актантної функції вчинку, звершення, дії. Ця функція може бути реалізовувана не лише одним або кількома дійовими особами (персонажами), а й природною стихією або надприродним втручанням.

2. Подія хронотопічна. Через свою дискретність ланцюг подій феноменальний. Те, що фіксується як подія, є, насамперед, спів-буття якихось чинників у часі і просторі, а не у вічності і безмірності. Навіть сама короткострокова подія має протяжність у часі, тобто початок, середину і кінець, будучи, своєю чергою, ланкою певної більш значної тривалості. При цьому навіть наймікроскопічніша подія має певний обсяг у загальній картині світу, тобто неусувно володіє також просторовими координатами, припускаючи нероздільну єдність простору і часу, в межах яких вона феноменально триває (уявляється свідомості).

3. Подія інтелігібельна. Третьою і вирішальною інстанцією подієвості є актуалізатор події, що знаходить себе в тексті як бахтінський “третій”, як володар точки зору (“свідок”) і ціннісної позиції, власного голосу (“суддя”), відносно яких і актуалізується смислова природа даної події, без чого жодна фактичність не подієва. У структурі референтної події цю функцію актуалізації здійснює сам наратор. А в комунікативній події оповідання актуалізатором є адресат – свідок вторгнення оповідача в цілісність події, що завершилася і застигла у минулому.

Принципова відмінність між референтною і комунікативною подіями полягає в тому, що перша відбувається лише “там і тоді”, а друга (як це буває в драмі) – тільки “тут і зараз”, оскільки без участі рецептивної свідомості адресата жодна комунікативна подія не здійснюється. Отже, співбуттям – сумісним буттям – можна вважати той чи інший фрагмент людської життєдіяльності, в якому щось відбувається. Наприклад, герої С.Беккета в п'єсі “В очікуванні Годо” говорять про те, що нічого не відбувається; вони, по суті, фіксують безподієвий характер життя. Для набуття статусу подієвої повинна відбутися, по-перше, локалізація того чи іншого фрагменту життя, його виокремлення як фігури з фону; по-друге, переживання його як важливого моменту буття. В.Тюпа визначає комунікативну подію спілкування як діалогічне спів-буття значень [9, 22].

Отже, подія не відбувається закономірно ще й тому, що вона комунікативна і відбувається випадково, як зустріч значень. Унаслідок цього суб'єктивність втрачає контури лейбніцевської монади, тобто закінченої і стабільної ідентичності; вона характеризується “розривом в іманентності” (А.Рено), що робить суб'єкта конечним, порушує його ідентичність і є трансцендентальною умовою його індивідуалізації. Феноменологія реагує на цей симптом, вводячи розрізнення активного і пасивного генезису, корелятивне розрізненню динамічного і пререфлексивного несвідомого, і акцентуючи на описі анонімних форм генезису суб'єкта. Таким чином, традиції психоаналізу і феноменології можна вважати парадигмоутворювальними для розроблення актуальної методології аналізу суб'єктивності, адекватної сучасній соціокультурній ситуації, що враховує і задіює фігуру суб'єкта.

Методична вимога, що міститься в сучасних аналітиках суб'єктивності, полягає в тому, щоб представити максимально повно сферу кореляції суб'єкта і світу, показати, як організація соціальних зв'язків осідає в індивідах у вигляді їхньої власної психічної структури.

Те, що відбувається у сфері суспільних комунікацій, і те, що відбувається з індивідами на рівні їх психіки, може бути розглянуто як єдине ціле. Воно постає в двох виразних планах: соціо- і психодинаміки. Це елементи єдиної структури, що пояснюють і доповнюють один одного. Тому ми обираємо човниковий рух аналізу: переходячи від розгляду соціальних структур до опису психічних посунів, що виникають як ефекти підкорення індивідів соціальній динаміці. Одночасно слід говорити про зворотний рух: коли індивіди набувають форми, відповідної певним соціальним трансформаціям. Це робить тенденції, котрі підлегли суб'єктам

соціального поля і яким вони зобов'язані своєю психічною організацією, ще більш опуклими.

Соціодинаміка сучасного суспільства рішуче спрямовується стратегією споживання. Споживання – це особливе ставлення до речей, присутніх у полі сприйняття суб'єкта. Ставлення, завдяки якому індивід зацікавлений не лише і не стільки в разовому доступі до об'єкта, як у володінні все новими і новими об'єктами. Як наслідок, об'єкти стають розрізненими один від одного, вони зливаються в нескінченний потік “однакового”. Споживання – це жадання прискорення потоку рівно байдужих об'єктів. Телекомунікаційні системи сьогодні, як вважає Б.Марков, не лишають часу для розуміння значення повідомлення, вони спрямовані на прискорення потоку знаків. Знак – це завжди вказівка на щось, відмінне від нього самого. Циркуляція знаків без розуміння їхнього значення призводить до зникнення того, що стояло за знаками, а саме – денотата, справжнього референта повідомлення [5, 570]. Таким чином, послання виявляється не розповіддю про те, що відбувається, а пасткою, в яку ми потрапляємо за рахунок знакового повтору. Знакові системи втягують нас всередину власної реальності. “Наші голови, – відзначає П.Слотердаjk, – натреновані тримати в полі зору енциклопедично широку шкалу однаково байдужих для нас явищ, причому байдужість окремої теми походить не від неї самої, а від того, що інформаційний потік mass-media поставив її в один ряд з іншими” [8, 343]. У зв'язку з цим цікавим є спостереження П.Слотердаjка, згідно з яким якщо і є щось позитивне в надлишку цих інформаційних потоків, що проходять скрізь голову людини епохи масових комунікацій, то це якраз емпіризм і їх абсолютна “ринковість”. П.Слотердаjk схопив щось загальне в “одночасності” сучасних mass-media і традиційного філософського метанаративу. “Безбережний емпіризм mass-media певною мірою імітує філософію завдяки тому, що вони намагаються знайти власний погляд на тотальність буття, обійняти своїм поглядом все буття в цілому; природно, це буде не тотальність, схоплена в понятті, а тотальність, схоплена в епізодах” [8, 344].

Реальні події не існують для нас у принципі, поки вони не опосередковані мовою або іншими знаковими системами. Ми можемо назвати знаком будь-який феномен, здатний передавати інформацію (від самого елементарного – як-то дорожній знак, до складних – таких, як міф) від потенційного донора до потенційного реципієнта. Для того, щоб взаємодія здійснилася, інформація має бути виражена (або уміщена) в кодї, який реципієнту належить розшифрувати. При цьому принципову роль відіграє здатність інформації піддаватися кодуванню і декодуванню. Саме функція впорядкування коду і дає можливість здійснювати комунікацію, бо код є системою вірогідності, яка накладається на рівноймовірність початкової системи, забезпечуючи тим самим можливість комунікації [8, 43].

Процес комунікацій – це ланцюг подій, ланцюг народження нової інформації з точки зору динамічної теорії інформації, її рецепції, передавання, трансформації та загибелі [6, 69]. Інформація в події зашифрована за допомогою коду. Взаєморозуміння між партнерами з комунікації у цьому разі може бути досягнуте лише тоді, коли між ними заздалегідь був встановлений зміст і значення кодів і знаків, що використовуються. Успіх комунікації досягається лише в тому разі, якщо учасники комунікації володіють загальною можливістю інтерпретації певного знаку. Процеси кодування/декодування слугують найважливішими елементами комунікативного акту. Оскільки людина не володіє телепатією і не здатна передавати електричні імпульси безпосередньо із свого мозку в мозок партнера, то виникає потреба зашифрувати свої думки, щоб потім передати їх вербально або невербально. У зв'язку з цим у процесі комунікації набуває важливого значення проблема кодування і декодування інформації. Роль комунікативної події полягає в тому, що це стрибок з потенційності в актуальність. Це часовий проміжок

(тривалість може бути різною), в якому ключовими є два інформаційні процеси (кодування/декодування). Способи кодування і декодування повідомлень формуються під впливом досвіду людини, який розуміється не лише як індивідуальний досвід, а й як досвід групи, до якої належить людина, а також досвід тієї культури, яку ця людина представляє, освоює її в процесі інкультурації. Досить часто щоденні вказівки на комунікацію засновані на моделі “передавання”, в якій відправник передає повідомлення одержувачу, – формулі, що зводить значення до змісту. Це положення є основою і добре відомої моделі комунікації Шеннона, яка не надає ніякої особливої значущості соціальному контексту. Р.Якобсон запропонував модель міжперсональної вербальної комунікації, що відбувається за межами базової моделі комунікації і підкреслює значущість включених кодів і соціального контексту. Р.Якобсон вирізняв у будь-якому акті вербальної комунікації шість конститутивних чинників, кажучи, що адресант посилає повідомлення адресату, а саме повідомлення потребує контексту, зрозумілого адресату – вербальному або такому, який може бути вербалізований; коду, що є повністю або частково загальним для адресанта і адресата (інакше кажучи, для кодуючого і декодуючого), і, нарешті, контакту – фактичному каналу зв'язку або психологічному відношенні між адресантом і адресатом, які дають їм змогу лишатися в процесі комунікації. Стюарт Хол запропонував модель масової комунікації, яка високо оцінює важливість активної інтерпретації в межах релевантних кодів. Хол заперечує текстуальний детермінізм, підкреслюючи, що декодування не є неминучим наслідком кодування і указує на різні фази комунікативної моделі “кодування/декодування”, називаючи їх “моментами”. Часто залучені в комунікацію не розділяють загальні коди і соціальні позиції, декодування може відрізнитися від того, які значення мав на увазі кодуючий. Ситуацію, коли декодування проводиться засобами іншого коду в порівнянні з тим, що використовувався при кодуванні, У.Еко називає “аберрантним декодуванням”. Завдяки коду повідомлення набуває здатності бути таким, що повідомляється. Повідомлення, згідно з тлумаченням У.Еко, виступає як джерело і семіологічна інформація. У цьому значенні повідомлення саме є джерелом нової інформації. Інформаційні події – це події, що відбуваються навколо нас і з нами. Це стійкі індивідуальні сутності, подія, в якій відбувається щось, що породжує якесь нетривіальне значення. “У процесі самоорганізації на певних етапах еволюції може виникати і розвиватися інформація. Така, що різко змінює перебіг, а головне – темп еволюції” [12, 70]. Це процес народження нової інформації.

Таким чином, узагальнюючи сказане, відзначимо, що для інформаційної події можна вирізнити такі властивості: подія є процесуальною, але фрагментарною; хронотопічною і феноменальною, збагненою й актуалізованою адресатом випадково, але вона завжди має певний сенс для адресата й адресанта. Роль події у просторі інформації неоднозначна, оскільки це створення нової інформації різної цінності, проте у будь-якому випадку подія – це народження нової інформації, яка змінює динаміку комунікативного простору. У цьому значенні подія є поворот у значенні обертання рефлексії і зміна напрямку руху разом із способами руху. При цьому в точці події поворот здійснюється щодо всього шляху і всіх подій, які відбулися раніше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батлер Дж. Психика власти: теории субъекции. – Х., СПб., 2002.
2. Гансвинд И.Н. А.Н. Уайтхед // <http://www.chronos.msu.ru/rauthorpublications.html>
3. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме. – СПб., 2001.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М., 1970.

5. *Марков Б.* Знаки бытия. – СПб., 2001.
6. *Мелик-Гайказян И.В.* Информационные процессы и реальность. – М., 1998.
7. *Рикер П.* Время и рассказ. Т. 1. Интрига и исторический рассказ. – М., 2000.
8. *Слотердайк П.* Критика цинического разума. – Екатеринбург, 2001.
9. *Тюпа В.* Очерк современной нарратологии // Критика и семиотика. Вып. 5. – Новосибирск, 2002.
10. *Уайтхед А.Н.* Избранные работы по философии. – М., 1990.
11. *Шмид В.* Проза как поэзия. – СПб., 2001.
12. *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – СПб., 1998.